

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta
Katedra bohemistiky

Markéta Janíková

Obor: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích
prostředcích

Povídková tvorba Karla Poláčka
The short stories of Karel Poláček

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla veškerou odbornou literaturu, ze které jsem čerpala.

V Kozmicích dne 11. května 2010.

Děkuji Mgr. Eriku Gilkovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky, trpělivost a důsledné vedení, kterým přispěl k vypracování této bakalářské práce.

Obsah

1. ÚVOD.....	5
2. ŽIVOT A DÍLO KARLA POLÁČKA.....	6
3. ŽURNALISTA A LITERÁT	13
4. POVÍDKY PANA KOČKODANA.....	15
4.1. Počátky komiky „živností“	16
4.2. Zkušenosti úředníka	17
4.3. Literární parodie.....	19
5. POVÍDKY IZRAELSKÉHO VYZNÁNÍ	21
5.1. Role a prezentace židovství.....	21
5.2. Dialogičnost v žánrové souvislosti s anekdotou	23
6. BEZ MÍSTA (PAN SELICHAR SE OSVOBODIL).....	25
6.1. Zkušenosti novináře	27
6.2. Přejechod od povídky k románu	29
7. PROPRIA JAKO NÁSTROJ KOMIKY.....	30
7.1. Jméno jako osobitý rys postavy	30
7.2. Jména postav jako nástroj ironie	31
7.3. Souvislosti mezi jmény	32
7.4. Příjmení literárních postav jiných národností	33
7.5. Pojmenování různých zařízení a firem.....	34
8. PROSTŘEDÍ POVÍDEK	36
8.1. Reflexe rodného města Rychnova nad Kněžnou	36
9. DETAIL.....	38
10. JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY JAKO NÁSTROJ POLÁČKOVY KOMIKY	40
10.1. Znalost stylového rozrůznění češtiny.....	40
11. ZÁVĚR.....	43
12. ANOTACE	45
13. SEZNAM LITERATURY.....	46

1. Úvod

Karel Poláček je povětšinou spojován se svou románovou tvorbou, jako jsou tituly *Dům na předměstí*, *Okresní město*, či s oblíbenou novelou *Bylo nás pět*. Povídková tvorba poněkud zůstává v pozadí, přestože právě ona, společně s tvorbou beletristické publicistiky, plnila ve své době stránky Lidových novin.

Poláček se povídkovému žánru věnoval od počátku své literární působnosti. V této práci se zaměříme výhradně na autorovy krátké beletristické povídky, které byly knižně vydány během jeho života, a prošly tedy autorskou redakcí. Jedná se o knižní prvotinu *Povídky pana Kočkodana* z roku 1922, dále pak *Povídky izraelského vyznání* vydané roku 1926 a o dva roky později vydaný povídkový soubor *Bez místa*, který byl v roce 1933 obsahově pozměněn. Úvodní povídka *Bez místa* byla vypuštěna a nahrazena povídkou *Pan Selichar se osvobodil*. Podle nové titulní povídky se také celá kniha jmenuje. V další analýze budeme pracovat s oběma povídkami, zůstaneme však u prvotního názvu souboru.

V úvodní pasáži nastíníme autorův životní příběh s ohledem na vlastní náplň práce a chronologicky představíme jeho knižně vydaná díla. Zaměříme se také na vztah Poláčka žurnalisty a Poláčka literáta v kontextu dobové kritiky.

V analytické části se pokusíme charakterizovat jednotlivé povídkové soubory, zaměříme se na jejich tematické souvislosti a rovněž na specifické rysy. Na prózy budeme nahlížet z hlediska výběru jmen literárních postav, zejména z pohledu jejich komické úlohy. Dalším aspektem, na který se zaměříme, bude prostředí povídek s odkazem na Poláčkovu rodiště Rychnov nad Kněžnou. Dílčí částí práce bude také jazyková komika.

Cílem této práce je představit knižně vydané povídkové soubory a na jednotlivých povídkách interpretovat některé jejich charakteristické rysy.

2. Život a dílo Karla Poláčka

Karel Poláček se narodil 22. března 1892 v českožidovské rodině v Rychnově nad Kněžnou. Právě odtud si odnesl znalost maloměstského prostředí, kterou později využil ve svých dílech. Život své rodiny na malém městě zachytil například v povídce *Rodinný spor o gramatiku v Povídkách izraelského vyznání*. V této povídce se snaží podat obraz atmosféry malého města v době, kdy tu sám vyrůstal. „Poláček, maloměšťan-venkovan původem, znal svoje maloměsto naprosto dokonale, a znal je dokonce s láskou, tož láskou vzpomínek na blažené dětství.“¹

Jako sedmiletý přišel o svou matku Žofii, která zemřela na tuberkulózu. Po její smrti ho vychovával otec Jindřich Poláček a jeho druhá žena Emilie. V rodném městě navštěvoval vyšší gymnázium, jako kvintán však přešel na gymnázium v Truhlářské ulici v Praze, a to kvůli vzdorovitému chování a špatnému prospěchu. 8. července roku 1912 úspěšně zakončil středoškolská studia složením maturity. Poté začal studovat na Právnické fakultě Karlovy univerzity, většinu času však trávil doma a věnoval se studentskému loutkovému divadlu, pro které psal hry, ale i překládal, sám také hrál a zčásti ho i řídil. Po vypuknutí první světové války narukoval nejprve na ruskou, později na srbskou frontu.

Roku 1919 se vrátil do Prahy a byl zaměstnán jako úředník ve vývozní a dovozní komisi (pozdějším úřadě pro zahraniční obchod). Právě tato skutečnost ho inspirovala k napsání povídky *Kolotoč*, která je reakcí na byrokratické praktiky. Tato próza je součástí sbírky *Povídky pana Kočkodana*, nejprve však vyšla v listu Tribuna pod pseudonymem Kočkodan. Tato povídka byla jedním z počátečních kroků Poláčkovy spisovatelské dráhy: „Za povídku jsem dostal honorář a tu se probudily moje pudy. Byl na mne upozorněn Josef Čapek, který mě vyzval, abych psal do Nebojsy. Tak jsem se dostal mezi lidi.“² Prvním časopisem, kam Poláček přispíval, byl však list agrární opozice Štika venkova. Až poté přešel do satirického týdeníku Nebojsa vydávaného Josefem Čapkem.

¹ Černý, V.: *Paměti*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1982, s. 422.

² Citováno dle: Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 19.

V srpnu 1920 se oženil se svou studentskou láskou Adélou Herrmannovou, a to před magistrátem hlavního města Prahy. O rok dříve totiž vystoupil z „církve izraelské“ a byl veden jako osoba bez vyznání. V květnu roku 1921 se Poláčkovým narodila dcera Jiřina. Spisovatelovo manželství však nebylo zrovna idylické, jak dokládá marginální úloha ženských postav v jeho díle. Svazek vyústil rozvodem v roce 1939, který uspíšila Poláčková náklonnost k JUDr. Doře Vaňákové. Nová láska mu byla silnou oporou na počátku okupace, jak je patrné z *Posledních dopisů Doře*.

Založení rodiny v roce 1920 bylo jedním z důvodů většího pracovního nasazení, které Poláčkoví přineslo nejen lepší finanční zajištění, ale i rozšíření okruhu přátel. Dostal se do společnosti spisovatelů a žurnalistů, s nimiž jej spojovaly příbuzné zájmy a názory. Těmi nejvýznamnějšími byli bratři Čapkovi, kteří měli výrazný podíl na tom, že Poláček začal psát do Lidových novin.

Lidové noviny představují důležitý mezník jeho žurnalistické, ale i spisovatelské dráhy. Svou činnost zde zahájil již v roce 1921, kdy se jeho pseudonym Kočkodan a šifry -kp- či K.P. objevují nejprve pod fejetony, později i sloupky. Po restringování z úřadu v září roku 1922 se stal novinářem z profese a v Lidových novinách byl angažován i jako soudní zpravodaj. Vybrané sloupky otištěné v Lidových novinách daly vzniknout knize *35 sloupků*. Do této doby se datuje i několik povídek, které byly později vydány knižně v *Povídkách pana Kočkodana a Povídkách izraelského vyznání*.

Od roku 1920 se objevovaly Poláčkovy práce také v již zmiňované Tribuně, po odchodu z Lidových novin v roce 1923 se stal pravidelným přispěvatelem tohoto listu. Tato spolupráce trvala až do 1. dubna 1928 a dala prostor ke vzniku mnoha jeho děl. Jmenujme jen namátkově: publikoval zde většinu črt z *Čtrnácti dní na vojně*, vycházel zde také *Dům na předměstí* a řada povídek ze souboru *Bez místa*.

S hrozbou zániku Tribuny našel v roce 1928 útočiště v listech vydavatelského koncernu Melantrich. Pracoval zde hlavně v listu České slovo jako sloupkař i soudnickář, ale přispíval i do dalšího melantrišského listu Telegraf. Tato spolupráce trvala až do září roku 1933, kdy se Poláček vrátil do Lidových novin jako soudní zpravodaj a sloupkař. V této době byl šéfredaktorem Eduard Bass. Poslední Poláčkův příspěvek v Lidových novinách vyšel příznačně v březnu roku 1939.

Poláčkovo jméno bylo spjato také s čtrnáctideníkem Dobrý den, který sám redigoval v letech 1927 až 1930 pro nakladatelství Čin. V tomto časopise otiskl například humoristické romány *Hedviku a Ludvíka, Hráče* (pod názvem *Ze života hráčova*) a část *Mužů v offsidu* (s názvem *Ze života klubového přívržence*) a dále první verzi *Žurnalistického slovníku*.

Z předešlých odstavců je zřejmé, že Poláčkova tvorba byla ovlivněna jeho žurnalistickou praxí, za což byl odsuzován, ale i oceňován. Bratři Čapkové ho na jeho žurnalistické dráze v různých momentech doprovázeli, vyjma doby, kdy spolupracoval s Českým slovem. Jinak byl pravidelným návštěvníkem proslulých „pátků“ ve vile Karla Čapka, stejně jako například Eduard Bass, Fráňa Šrámek či Vladislav Vančura.

Po nuceném odchodu z redakce Lidových novin sepisoval fondy židovských náboženských obcí pro Radu židovských starších. V té době si vedl deník, který mapuje časový úsek od 26. ledna do 20. června roku 1943. Tyto dny byly posledním obdobím stráveným na svobodě. Jeho družka Dora totiž byla předvolána do transportu a Poláček, ač měl jistou šanci na záchranu, ji následoval.

5. července roku 1943 přijeli společně do Terezína, kde nejspíš mohl setrvat do konce války. „Málokdo ví o Poláčkovi, že si mohl zachránit život, ale že sám rozhodl o své smrti. Vedoucí židovské náboženské obce měli při určování Židů do transportu smrti možnost udržet až do konce války některé židovské prominenty a mezi ně patřil i Poláček. Musel sice opustit Prahu a odejít s Vaňákovou do Terezína, ale byl by se tu určitě dočkal porážky Němců, kdyby se chtěl zachránit sám.“³ To se však netýkalo Dory Vaňákové, a tak byli společně 19. října roku 1944 transportováni do Osvětimi. Okolnosti Poláčkovy smrti nejsou dodnes jasné, podle prvních domněnek měl Poláček v Osvětimi zahynout v plynové komoře, tato verze byla však v devadesátých letech minulého století vyvrácena. Podle nových svědectví se předpokládá, že byl Poláček transportován do dalšího koncentračního tábora Hinderburg, kde nejspíše zemřel na přelomu ledna a února roku 1945 při pochodu smrti směrem na Gleiwitz v Polsku. Další svědectví tvrdí, že byl z Hinderburgu převezen do dalšího koncentračního tábora Dora u Buchenwaldu, kde nejspíše zemřel na přelomu ledna a února roku 1945. Celá tato etapa Poláčkova života zůstává neobjasněna. Faktem ovšem zůstává, že jeho

³ Pilz, J.: *Národní 9*. Československý spisovatel, Praha 1969, s. 115.

jedinou příbuznou, která tuto dobu přežila, byla dcera Jiřina, kterou se podařilo včas, zejména díky Vaňákové, poslat do Anglie.

Svou spisovatelskou dráhu započal Poláček již zmiňovanou povídkou *Kolotoč*, která v roce 1922 vyšla knižně v *Povídkách pana Kočkodana*. Soubor obsahuje celkem patnáct povídek a je věnován „příteli JUDr. Dušanu Zachystalovi“. Tato povídková sbírka bude předmětem bakalářské práce a budeme se jí zabývat v analytické části. O dva roky později byla vydána kniha sloupků *Mariáš a jiné živnosti*.

Rok 1925 je spojen hned s několika díly. Jednak vyšly soubory sloupků *Čtrnáct dní na vojně* a *35 sloupků*. Ale knižního vydání se také dočkala novela *Kouzelná šunka* neboli „první pražská pohádka“. Ta byla společně vydána s prózou *Na prahu neznáma* s podtitulem „satirické romaneto“, které předtím vycházelo na pokračování v Lidových novinách. V tomtéž roce byla představena i veselohra o třech dějstvích *Pásky na vousy* s původním názvem *Ženitba pana Votického*.

V roce 1926 následovala novela *Lehká dívka a reportér*, která „vedle hlavního situačně-dějového jádra obsahuje také autorovo vyrovnání s ‚živností‘ redaktorskou.“⁴ Do tohoto roku spadá i vydání souboru *Povídky izraelského vyznání*, který obsahuje dvanáct povídek a budeme se jím zabývat dále.

Rok 1927 přinesl soubory sloupků *Okolo nás* a *Život ve filmu*, kde je kýčovitě pojetí života v soudobém filmu postaveno vtipně do kontrastu s realitou.

Bez místa (později s názvem *Pan Selichar se osvobodil*) je datováno do roku 1928 a je třetí sbírkou, kterou se pokusíme analyzovat. Soubor obsahuje dvacet jedna povídek, a to včetně obou titulních povídek. Ve stejném roce vyšel také první humoristický román *Dům na předměstí*, který podle Františka Buriánka vylíčil atmosféru poválečných let a maloměstský životní styl. „Zápletka románového děje je vytvářena ústřední postavou policajta, který se domůže domovního vlastnictví a stane se ‚domácím pánem‘. Své soukromomajetnické pudy, snahy a projevy i tyranskou policajtskou povahu uplatňuje vůči svým nájemníkům. Zejména v konfrontaci i

⁴ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 69.

konfliktu s nájemníky z řad malých a nemajetných úředníků vyniká jeho brutalita, povýšenost, majetnická pýcha a také jeho bezcharakternost.“⁵

V roce 1931 vydal Poláček trojici humoristických románů. V *Mužích v offsidu* mistrně uplatnil výbornou znalost sportovního prostředí pražského. Následovaly prózy *Hráči*, paměti slavného mariášníka Kobosila, a *Hedvika a Ludvík*.

Román *Hlavní přelíčení* z roku 1932 měl dokázat Poláčkovy vážné literární ambice: „z hlediska Poláčkovy vývoje tedy mezičlánek mezi oběma jeho satirickými romány i předstupeň kroniky z okresního města, je ve své strukturní ucelenosti závažným příspěvkem k analýze mentality ‚malého člověka‘ octnuvšího se na šikmé ploše.“⁶

Karel Poláček byl vášnivý sběratel anekdot, převážně židovských. V roce 1933 publikoval soubor *Židovské anekdoty*. Ke stejnému roku se datuje i dětská knížka *Edudant a Francimor*, „která podobně jako pohádky K. Čapka využívá konfrontace tradičních kouzelných motivů s moderní dobou.“⁷ *Žurnalistický slovník* z roku 1934 paroduje nejrůznější používané fráze v žurnalistice, sám Poláček využíval frázovitě mluvy jako výrazného prvku komičnosti ve svých prózách. Předmluvu napsal Karel Čapek, autor obdobně koncipované *Kritiky slov* (1920).

V románu *Michelup a motocykl* z roku 1935 zachytil autor postavu člověka, jehož vášní jsou výhodné nákupy. Osudným se mu stane koupě motocyklu, která je motivována čistě dobrou nabídkou, ne však už užitečností.

Poláčkovým vrcholným počinem je cyklus románů, odehrávající se před první světovou válkou, během ní, ale i po ní. Byť má cyklus kolektivního hrdinu, jádro příběhu tvoří rodina obchodníka Štědrého. Cyklus započal v roce 1936 knihou *Okresní město*, přestože zde žádné město není jmenováno, pozornému čtenáři či znalci Poláčkovy života neujde, že mu jako předloha posloužilo jeho rodné město Rychnov nad Kněžnou, navíc se v něm objevují zjevné autobiografické motivy. „Mít umělecky na krku české ‚okresní město‘, to je už nějaký handicap, Poláček tu tíhu na sebe kurážně vzal, a to s takovou pravdivostí, že po ‚Okresním městě‘ plných deset let do svého rodiště nesměl, Rychnováci mu jeho pravdomluvné uštěpačnosti sakramentsky

⁵ Buriánek, F.: *Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957, s. 198–199.

⁶ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkově*. Academia, Praha 1999, s. 135.

⁷ Menclová, V., Vaňka, V. a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Libri, Praha 2005, s. 542.

oplatili, profesor Pošusta (jmenoval se ovšem jinak, na dlouhá léta přežil, zemřel až v šedesátých letech na pensi v Praze) svého propadlého sextána proklel.“⁸ Dalšími díly cyklu jsou tituly *Hrdinové táhnou do boje* (1936), *Podzemní město* (1937) a *Vyprodáno* (1939). Napsán byl i pátý díl, zachoval se z něj však jen zlomek, zbytek je nezvěstný.

Hostinec U kamenného stolu vyšel v roce 1941, musel však být vydán pod jménem ilustrátora románu Vlastimila Rady. „Kdo znal výrazný sloh Poláčkův, musel na první ráz poznat, že to nepsal Rada, a tak se stalo, jak vzpomíná dr. Novák, že Kostka nechtěl knihu povolit. Byl asi upozorněn některým z cenzorů na rozdíly mezi slohem Radovým a Poláčkovým a chtěl na Novákovi, aby prohlásil, kdo je skutečným autorem. Rada před léty vydal s Jaroslavem Žákem knihu *Dobrodružství šesti trampů*, kterou ilustroval, ale pravda se nedala před Kostkou utajit. Teprve když Novák prozradil Poláčka a účel vydání, Kostka vydání pod Radovým jménem povolil. Mezi Radou a nakladatelstvím byla vyhotovena smlouva a honorář za celou knihu vyplacen pro Poláčka Radovi. Kniha po vydání způsobila v literární veřejnosti rozruch, ale Němci se nedověděli nic.“⁹

Po Poláčkově smrti bylo vydáno snad jeho nejznámější dílo *Bylo nás pět* z roku 1946. Ve vypravování hlavního protagonisty Petra Bajzy se mísí realita s fantazií. Díky bezelstnosti dětského hrdiny se jasně odhaluje svět dospělých, v němž vládne přetvářka a neupřímnost. Důležitým prvkem je jazyk, kterým se hlavní hrdina vyjadřuje, vyhrocená spisovnost s knižními výrazy přejatá ze školního prostředí působí komicky z úst mladého chlapce, který ji navíc spojuje i s klukovskou hantýrkou. V tomtéž roce vyšla i druhá Poláčkova veselohra *Otec svého syna*, jež převádí do dramatického tvaru povídku *Vše pro firmu*.¹⁰ Premiéra hry proběhla v Divadle kolektivní tvorby v Praze. „V obchodnickém světě tu vystupuje rozmařilý továrnický otec a jeho usedlý syn, který musí s oběma napravovat hříchy otce – seniora firmy. S bystrou pohotovostí a ironií zachytil Poláček ve hře problematiku lži a fráze měšťácké společnosti z druhého a třetího desetiletí našeho století. Rozmarná

⁸ Černý, V.: *Paměti*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1982, s. 422.

⁹ Pilz, J.: *Národní 9*. Československý spisovatel, Praha 1969, s. 113-114.

¹⁰ Vycházela na pokračování v Lidových novinách v letech 1933 až 1934, knižně byla vydána v roce 1966.

hříčka je namířena proti lidské malosti a prázdnotě, proti měšťácké frázylivnosti a společenské šablonovitosti.“¹¹

Titul *Ze soudní síně* z roku 1956 představuje prvý soubor Poláčkových soudniček, které vycházely v Lidových novinách v letech 1936 až 1939. Zkrácené druhé vydání vyšlo v roce 1979 pod názvem *Soudničky z Lidovek*.

Knih z roku 1959 *Se žlutou hvězdou* obsahuje Poláčkův deník z doby okupace. Další díla *O humoru v životě a v umění* (1961), *Doktor Munory a jiní lidé* (1965), *Metempsychóza čili stěhování duší* (1969) a *Hedvika a Ludvík a jiné povídky* (1970) jsou nově uspořádanými výběry většinou časopisecky publikovaných textů. Výjimkou je vydání fejetonu k sedmdesátému výročí narození Karla Poláčka, který vyšel 29. prosince 1935 v Lidových novinách, a knižně nese jméno *Paměti o válce rychnovské* z roku 1962. Objevným dokumentem posledních let Poláčkovy života jsou *Poslední dopisy Doře* z roku 1984: „Předmluva podává ‚obraz posledních dnů K.P.‘ a zároveň chce ‚upozornit na povahové rysy jeho osobnosti‘. Soubor obsahuje dopis manželce (4. 7. 1938), dvacet Poláčkových dopisů Doře Vaňákové (7. 8. 1939 – 16. 4. 1942) a dopis Dory Poláčkově (21. 4. 1942).“¹²

¹¹ Kunc, J.: *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945-1956*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957, s. 333.

¹² Mědílek, B.: *Bibliografie Karla Poláčka*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1997, s. 454.

3. Žurnalista a literát

Všechny tři povídkové soubory naší analýzy pojí jedno společné specifikum, většina povídek zařazených do těchto sbírek byla nejprve vydána časopisecky, a to v literární příloze Národních listů, v Lidových novinách nebo Tribuně. Poláčkovy rané literární práce se tedy neodmyslitelně pojí se sférou žurnalistickou. Autor musel přihlídnout k rozsahovým možnostem při psaní povídek i jejich specifčnosti, protože každá povídka byla vydána jako samostatný celek. První souvislosti jsou patrné až v povídkovém souboru *Povídky izraelského vyznání*, kde se v různých rolích objevují stejné postavy.

Úzké sepětí literární a novinářské tvorby mělo za následek rozpačitý přístup kritiky k Poláčkovu dílu. „Kritici mluví většinou s uznáním o Poláčkově humoristickém talentu, opakují však výhrady k jeho figurkaření, malému individuálnímu odstínění osudů postav a k údajně ne dost obratným skladebním postupům, vyčítají mu sklon k opakování, přílišnou oscilaci mezi humorným a vážným, formální a psychologickou plytkostí, nehotovost, polovičatost. (Šalda) atd.“¹³ Již zmiňovaný F. X. Šalda se k Poláčkovu dílu stavěl velmi negativně. Prozaik se s touto kritikou vyrovnával spíše vnitřně. Mnoho jeho reakcí na kritiku jeho děl není zaznamenáno. Svou žurnalistickou praxi ve vztahu ke svým beletristickým dílům však ohodnotil takto: „Na žurnalistickou dráhu jsem byl vehnán jako Chaplin divokým mezkem do cirkusové manéže. Jsou mnozí, kteří se domnívají, že novinářské povolání je na újmu umění. Praví se, že novinářství učí spisovatele chvatu a ledabylosti a že absorbuje jeho umělecké šťávy. To popírám. Spisovatel slouží novinám, ale noviny slouží také spisovateli, popularizujíce jeho dílo.“¹⁴

O jednu z prvních radikálních změn v pohledu na Poláčkovo dílo se za autorova života postaral Pavel Trost, který v roce 1937 vydal první studii¹⁵ o autorovi

¹³ Pěkný, T.: Několik poznámek na úvod. In: *Ptáci vítají jitro zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka, Klub Obratník, Praha - Rychnov nad Kněžnou 1992, s. 14.

¹⁴ Poláček, K.: Něco o sobě. In: *Úvahy, korespondence, deník*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2001, s. 76.

¹⁵ Trost, P.: *Poláčkův román maloměstský*. Slovo a slovesnost III, 1937.

a prvních dvou románech jeho cyklu o okresním městě, autora zde hodnotil velmi příznivě a vyvrátil mnohé negativní soudy.

Po Poláčkově smrti se objevilo mnoho literárních kritiků a historiků, kteří se věnovali jeho dílu a v mnohém vyvrátili kritické stanovisko tradované již od dob jeho života. To se však podařilo až po listopadové revoluci, kdy mělo možnost mnoho spisovatelů i Poláčkových přátel podat svědectví o jeho životě a díle. Velkým počinem se v tomto směru stalo symposium pořádané ke stému výročí narození Karla Poláčka v Rychnově nad Kněžnou v březnu roku 1992. Do dnešní doby proběhlo již šest symposií věnovaných dílu a osobnosti Karla Poláčka, poslední v květnu roku 2007.

4. Povídky pana Kočkodana

Název souboru je odvozen od Poláčkova dlouhodobě používaného pseudonymu Kočkodan, kterým se podepisoval pod své novinářské práce. Všechny texty souboru vyšly nejprve v novinách právě pod tímto pseudonymem.

„Ve své první knížce uhýbá Poláček kletbě reportážnosti karikováním a groteskní fantazií.“¹⁶ Tato slova lze jen potvrdit, neboť málokdo posílá kolotoče svým známým do ciziny jako v povídce *Kolotoč*, obchoduje běžně s duchy stejně jako v díle *Prokurista čtvrté dimenze* a v hypnotickém transu píše romány, které jsou nadšeně přijaty kritikou, což je námětem povídky *Zahrada vonných úsměvů*. Fantazii zde autor plně rozvinul i s výběrem povolání jednotlivých literárních postav. Ty se živily prodejem hracích obrázků, byly majiteli salonních střelnic, amerických houpaček, ale i obchodními cestujícími s krémem na boty. Jindy je vyznačují zajímavá přání, jako například stát se denním hostem. Každá z těchto povídek navíc překvapí čtenáře svěží pointou: „, Nedopřeji si odpočinku, dokud nedostanu svoji choť v pořádku zpátky a dokud nebude neřest potrestána a ctnost nezvítězí! A pak – musím viděti třináctou a poslední epochu senzačního dramatu Afrikánský mnich Panteleimon aneb Zelený automobil!“¹⁷

Tato stručná charakteristika nastínila cestu, kterou se Poláček v této próze vydal. Z tohoto povídkového souboru číší nadšení pro psané slovo, pro rozvíjení situací a charakterů, a to až k absurditě, což vytváří osobitou komičnost. Důkazem může být povídka *Poslední slova slavného muže*, kde je příbuzný pozůstalého přesvědčen zástupcem továrny na dětskou moučku o tom, že poslední nebožtíkova slova zněla: „Dětská moučka Jan Žižka z Trocnova je nejlepší.“ Tyto rysy Poláčkovy tvorby se pojí s velkým množstvím fantaskních prvků a neuvěřitelných situací, které se v takové míře v dalších povídkových souborech již neobjevují. Ocenit lze také originální nápady při výběru námětů. Próza v tomto souboru měla jistě za cíl pobavit a rozesmát, což s sebou však nese větší míru mělkosti. Autor ulpívá na jednotlivostech, jako je kupříkladu kritika byrokracie. Naopak v pozdější tvorbě autor směřuje spíše

¹⁶ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 43.

¹⁷ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 46.

k reálnějšímu zakotvení tematickému i situačnímu. Objevují se zde také první náznaky židovské tematiky, kterou Poláček rozvinul v *Povídkách izraelského vyznání*. Příkladem může být postava vetešníka Jakuba Gänsekräse v *Ukradeném zimníku* a postava židovského obchodníka Siegfrieda Bienenfelda v povídce *Prokurista čtvrté dimenze*.

4.1. Počátky komiky „živností“

V povídce *Denní host* a *Filatelista* najdeme první známky pozdějšího Poláčkovy studia „živností“, které se stalo jedinečným prvkem jeho tvorby. Alena Hájková definuje termín „živnost“ takto: „Termín ‚živnost‘ je zde zaktualizován v označení kterékoli činnosti, která těm, kdož ji provozují, vtiskuje určité charakteristické známky. Tak vedle holičů, kamnářů, malířů-natěračů a jiných živnostníků podle nomenklatury první republiky pojednává zde autor i o příslušnicích povolání a zaměstnání, kterým oficiálně přísluší jiné označení (vrátní, kolportéři, bankovní úředníci..), i o lidech zabývajících se nějakými koníčky bez ohledu na jejich skutečné zaměstnání (filatelisté, hráči karet, šachu, kulečnicku, ale i ‚političti živnostníci‘, tj. urputní straníci, ba dokonce ‚rodáci‘.“¹⁸

V tomto souboru se komika „živností“ projevuje opravdu jen v prvních náznacích. Lze tady najít první známky zobecnění jednotlivých rysů lidí, které spojuje právě jejich „živnost“. Příslušnost k takovéto skupině či klanu, kterou spojil podobný stav nebo záliba, s sebou nese ztrátu individuality a dává vzniknout typům skupinovým.

V povídce *Denní host* jsou nejprve charakterizováni hráči šachu, které protagonista pozoruje přes okna kavárny. Při bližším setkání se s nimi dostává do konfliktu, přestože za nimi přichází s dobře míněnými radami, jak sám podotýká. „Šachisté jsou lidé, kteří se odřekli světských radostí a straní se ostatních. Jsou to hrubci, neschopni jakékoliv ušlechtlejší myšlenky.“¹⁹ Po této zkušenosti se zaměřuje

¹⁸ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 60.

¹⁹ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 17.

na hráče kulečníku, které v tomto případě typizuje podle jejich zevnějšku, a to v kontrastu k hráčům šachu. „Obyčejně mají na sobě žaket, měkký límec s pletenou vázačkou a kalhoty ohrnuté. Na žaketu mají skvrny od křídly a na kalhotách (jež se obyčejně lesknou) jakési mastné otisky prstů.“²⁰ U dalšího stolu jsou přítomní hráči karet, kteří jsou spojováni s vážným a soustředěným výrazem ve tváři. Nápadem pro novou „živnost“ může být také hrdinova vize denního hosta, který je zde charakterizován jako výjimečný host různých podniků, s privilegiem dostat vždy místo u stolu, noviny k přečtení, ale i těšit se velkému zájmu ze strany číšníků. Po přečtení povídky na povrch vyplouvá další „živnost“, postava kavárenského kibice, u něhož se snoubí domýšlivost s marnivostí.

V povídce *Filatelista* je hlavním hrdinou pan Tudíž, který je prvním příkladem pro další zpracování „živnosti“ filatelistů, slouží spíše k představení tohoto koníčku, který se může stát pro jeho příznivce velkou vášní. V tomto případě až nebezpečnou, neboť pan Tudíž se na konci povídky dopouští vraždy. Autor toto téma zpracoval i ve sloupku *O stavu filatelistickém*, který byl zařazen do knihy *Mariáš a jiné živnosti* (1924).

4.2. Zkušenosti úředníka

V době vzniku *Povídek pana Kočkodana* byl Poláček zaměstnán, jak už bylo zmíněno, jako úředník. Své zkušenosti z tohoto místa využil při sepsání povídek *Kolotoč* a *Nechvalme úřadův*. Kritický pohled na konkrétní postupy úřadů se stal námětem pro první povídku, kde se pan V. J. Bublanina snaží poslat kolotoč svému příbuznému do Saska. Musí ovšem vyplnit velké množství úředních dokumentů, což se stane, jak se brzy ukáže, velkým problémem. Žádosti přicházejí z různých ministerstev, proces se táhne tak dlouho, že pan Bublanina umírá dříve, než se vše vyřídí. Kolotoč je nakonec odvezen na půdu úřadu, kde je na obtíž do doby, než se vyřízení ujme pan PhDr. Inocenc Tupý. Ten zkontaktuje dceru zesnulého majitele, která ovšem s úřady nechce mít nic společného. Nakonec kolotoč poslouží dobré věci

²⁰ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 17.

ve službách Armády spásy pro šíření a utvrzení křesťanské víry. Povídka s nadsázkou dokazuje, jak úřady dokáží člověku zneříjemnit život, jak zdouhavé může být vyřízení jakékoliv žádosti. Naznačen je i strach obyčejných lidí z moci úřadu a naopak mechanické jednání úředníků s klienty, kteří se postupně stávají stroji ve službách státu. Důkazem tohoto smýšlení u Poláčka je i výběr jména pro jednoho z úředníků, jímž je pan Tupý. Uvedme, že Poláček se během své úřednické kariéry s podobným případem setkal. Dle Aleny Hájkové žadateli o dovoz kolotoče ze zahraničí prý Poláček odpověděl přípisem: „Žádost se zamítá a odkazujete se, abyste svůj chtíč ukojil na domácím trhu.“²¹

V druhé povídce *Nechvalme úřadův* jsou zesměšněny praktiky panující v této instituci a je vyzdvihnuta nemožnost jakékoliv změny. „Je přirozeno, že úřadové jsou zvyklí na různé projevy hanlivé, ústní i písemné. Zodpovídání všelikých injurií nečiní obtíž. Celá agenda úřední je k tomu účelu zařízena. Koho něco trápí, měl mrzutosti v rodině nebo v obchodě, odeběře se na úřad, vybouří se a vrátí se osvěžen jako po koupeli. A nyní představme si, jaký zmatek vznikne v hlavách úřednictva, jestliže poplatník úřad pochválí!“²² Pochvalu si úřad zasloužil za kladné vyřízení žádosti pro vývoz pěti vajec. Pro úředníky je to však věc nanejvýš podezřelá, proto zahájí vyšetřování, v rámci čehož je zjištěno, že se nejedná o novou žádost, ale pouze o prodloužení starého hromadného povolení. Pochvala tak není na místě a obraz úřadu zůstává neposkvřněn, naivita a jakási natvrdlost pisatele poděkování je ovšem rovněž kritizována, jak vypravěč podotkl, děkuje se například lékaři za záchranu života, zatímco poděkování za schválení vývozu pěti vajec je jen směšným kontrastem k této skutečnosti.

²¹ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 20.

²² Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 73.

4.3. Literární parodie

Ve vybraných povídkách tohoto souboru lze vystopovat prvky literární parodie. Jedná se o *Povídku neobyčejně mravnou*, *Zahradu vonných úsměvů* a povídku *Potíže se spisováním*. V poslední jmenované se dle Blanky Hemelíkové²³ nachází humoristická metaparodie, která je jakýmsi návodem k sestavení parodované prózy. Hlavním hrdinou je mladý spisovatel F. X. Božec, který pod tíhou kritiky svého známého přepíše svůj román, a to za účelem publikování ve věhlasném časopise. Iniciály této literární postavy je možno připodobnit k iniciálám F. X. Šaldy, který v pozdější době ostře vystupoval proti dílům Karla Poláčka. Tohoto literárního kritika se Poláček pravděpodobně dotkl také parodií názvu románu jeho přítelkyně Růženy Svobodové *Zahradu irémská* (1921). Protagonistou Poláčkovy povídky *Zahradu vonných úsměvů* je Kočkodan, kterému v hypnotickém stavu vsugerují, že je ženský spisovatel. V tomto stavu pak napíše román plný sentimentu a zasnění v atmosféře loučení. Povídka představuje parodii na kýčovitou ženskou literaturu. V podobném duchu je napsána také *Povídka neobyčejně mravná*, která je rozšířena o mravní rovinu. Opět nechybí typická klišé a přirovnání. „Byl to onen den, které mu Soňa Šeborová, křehká a zarůžovělá jako květ magnolie, v jejichž opalizujících očích tkvěla posud otázka, na kterou život váhal odpovědět – Soňa Šeborová se ho toho dne ptala, nemá-li knížky Immanuela Kanta Kritika čistého rozumu.“²⁴

Parodii lze nalézt také v povídce *Oběť amerických filmů*, kde autor nezesměšňuje červenou knihovnu jako v předchozích povídkách, ale snaží se o zesměšnění amerických filmů. Ukazuje na příkladu hrdiny Jiřího Křena, jak tyto filmy otupují diváky, a to svými přehnanými gesty a předpokládanými reakcemi hrdinů. Parodie Poláček docílil vložením námětu filmu do reality, což čtenáři ukáže všechny stinné stránky.

Literární parodií Poláček mimo jiné vyjádřil svůj odpor k brakové literatuře a k nejrůznějším klišé, což jistě souvisí s jeho odsudkem fráze. „V zrcadle rafinovaných a rutinovaných frází kulturních reportérů denního tisku jeví se i průměrnému

²³ Hemelíková, B.: Literární Parodie Karla Poláčka. In. *Ptáci vítají jitra zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka. Klub Obratník, Praha - Rychnov nad Kněžnou 1992, s. 55.

²⁴ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 93.

pozorovateli současný úpadek mravů, rozklad osobnosti a drolení charakteru. – Mám za to, že náklonnost k frázím prozrazuje ducha šejdiřského, a považuji frázistu za podvodného kridatáře v oblasti ducha. Frázista, abych hovořil mluvou trestního zákona, bere na sebe falešnou tvářnost člověka majícího myšlenky a schopného úsudek vydávat. Ve skutečnosti je prokázáno, že záliba ve frázích vzniká z neznalosti fakt, z nepřítomnosti myšlenky a nedostatku vlastního úsudku. Čímž dopouští se frázista zločinu podvodu, a je tudíž právem na něho žalováno.²⁵ Frází se Poláček zabýval velmi intenzivně, jeho tažení proti frázím vyvrcholilo monografií *Žurnalistický slovník* (1934).

²⁵ Poláček, K.: *O humoru v životě a umění*. Československý spisovatel, Praha 1961, s. 95.

5. Povídky izraelského vyznání

Soubor je již dle názvu charakterizován židovskou tematikou. Texty souboru spolu oproti *Povídkám pana Kočkodana* souvisejí, neboť jsou spjaty totožnými postavami, jako jsou pan Kraus, pan Bondy či Adolf Blum. Tyto spojitosti korespondují také s navozením rodinné atmosféry, při čtení jsou jednotlivé příběhy čtenáři předkládány jako části většího celku. Stejně tak se tato tendence pojí i s židovstvím, které je mimo jiné charakterizováno velmi rozvětvenými příbuzenskými vztahy. „A podívejme se,“ zaradoval se pan Popper, „tak jsme teda příbuzní - znáte to přísloví: Tak dlouho spolu dva židi mluví, až jsou příbuzní - to se bude tatínek divit, až mu to budu vypravovat - ...“²⁶

5.1. Role a prezentace židovství

Židovské charaktery, svátky a další související skutečnosti Karel Poláček nejvíce rozvinul v *Povídkách izraelského vyznání*, které čerpají ze středostavovského židovského prostředí za první republiky. Čtenář se stává svědkem událostí všedních dnů, které pomáhají objasnit celou řadu typických židovských vlastností. Poláček zde charakterizuje židy hlavně jako nadané obchodníky. „Pan Popper byl sice zklamán, ale přesto neztratil mysl a prodal umělkyni i celému ansámblu hezkých pár tuctů flórových punčoch.“²⁷ Vyzdvihl také jejich rodinnou soudržnost, vztahy příbuzenské a společenské i silné lpění na svátcích včetně dodržování nejrůznějších zvyků a obřadů. Jmenovány jsou zde například Jom kipur,²⁸ Pesach²⁹ a Roš ha-šana.³⁰ „Byl Roš ha-šana a po ulici bylo plno židů a ti zářili svátečně a vznešeně, a kdo byl obyčejný žid,

²⁶ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 213.

²⁷ Tamtéž, s. 206.

²⁸ Židovský svátek, uzavírající období deseti dní pokání, také Den smíření.

²⁹ Osmidenní poutní svátek, který se vztahuje k odchodu Židů z Egypta, také Svátek nekvašených chlebů.

³⁰ Příklad na první den židovského měsíce tišri a je prvním dnem židovského kalendářního roku.

měl na hlavě tvrdý klobouk, ale příručí a obchodní cestující šli do obchodu v cylindru, jehož lesk zvyšoval důstojně slávu nového roku.“³¹

Negativní židovskou vlastností, která však v Poláčkově podání vyznívá spíše komicky, je jejich postoj k víře, který je občas určován mírou vlastního prospěchu, ale je úměrný i se stoupající náboženskou daní. „– Zvýšili mně náboženskou daň na 75 kč. – ‚Předepisuje se Vám,‘ bylo tam napsáno – eine Schlechtigkeit! A tu ránu jsem řekl své paní: ‚Máli,‘ povídám, ‚přirychtuj se – dáme se vyškrtnout z víry.‘ To by nám přišlo náboženství draho. Jeden neví, kam má dřív ty peníze dát.“³² Autor naznačuje také určitou nemožnost osvobodit se od židovské mentality, neboť i po vystoupení z církve se členové rodiny stále účastní slavnostních židovských obřadů. Rozdílnost vyznání v rodině je totiž těžko slučitelná, právě díky specifčnosti všech svátků a zvyků. S dodržováním všech obřadů souvisí i příprava různých pokrmů, které dodávají židovské kuchyni svou jedinečnost, jak je uvedeno v povídce *Rozhovor o náboženských otázkách*.

Poláček v textech souboru zachytil také obezřetnost židovských lidí, ale i určitou vychytralost, která plně koresponduje s častým povoláním obchodníka. S tím souvisí také schopnost si věci přikrášlit a vylíčit je v co nejlepším světle. Dokládá to povídka *Vypravování pana Freudenfelda o svatbě pana Paškese*, kde pan Freudenfeld nejprve tvrdí, že nevěsta dostala dvě stě tisíc jako věno. Po rozhořčení pana Schmause nakonec obrátí, že nevěsta v konečném důsledku nedostala nic.

Pozoruhodným prvkem souboru je střídání jazyků v promluvě, dle Hájkové³³ toto makarónské střídání dvou jazyků slouží k dokreslení charakteristiky pražského žida-obchodníka. Užití pomlček mezi větami navíc ilustruje úryvkovitý charakter projevů, které jsou naplněny asociativní zásobou klišé. Poláček upouští od použití pomlček jen v případě rodinných či příbuzenských rozhovorů. Náhodná setkání ve vlaku, pracovní rozhovory jsou naopak zaznamenány s pomlčkami, což může být jasným znakem komunikativní formálnosti. Tento prvek se objevuje ve většině povídek z tohoto souboru. „Já jsem vám celá pryč, paní Pollak, co byste tomu řekla,

³¹ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 184.

³² Tamtéž, s. 179.

³³ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkově*. Academia, Praha 1999, s. 56.

paní Pollak – jaký já mám soužení s tou mojí švadlenou – a tak se zdála – wissen Sie? – taková k jednomu přívětivá a ochotná...³⁴

Důležitým bodem v otázce židovství je i soužití s okolím, které bylo spojeno mimo jiné s náboženskými předsudky, což se projevovalo určitou obezřetností a pocitem ukřivdění. Tuto tendenci však lze u Poláčka vystopovat jen minimálně. „Psst!“ zasyčel výstražně pan Lüftschütz, ukazuje na spolucestující, „nekřičej tak – nemusí každý všechno slyšet – řeknou: Dva židy, a jejich všude plno –“³⁵; „Jednou – to si nechaj vypravovat – jedu vlakem – třetí třída je plná – mnoho řečí – mluví se o politice a nadává se na židy – rád bych viděl třetí třídu, ve které by se nenadávalo na židy taková třetí třída neexistuje, pane – to je statisticky dokázáno – to už sám pánbůh tak zařídil – a já si pěkně sedím v koutku a mlčím a myslím si: Ty mlč a neplet’ se do ničeho!“³⁶

Poláček se v *Povídkách židovského vyznání* i v pozdější tvorbě projevil jako výborný znalec prostředí českých židů, jejich způsobu myšlení, jednání. Dokázal podrobnou znalost židovských zvyklostí a charakteristických rysů. Sám jako rodilý žid jistě v nemalé míře vycházel z vlastních zkušeností a zážitků, které se mu staly první inspirací. Svě židovství reflektuje poměrně klidnou a přímočarou cestou, rozhodně nelze tohoto autora zařadit k ortodoxním židům. Spíše naopak lze z jeho díla poznat touhu splynout s českým prostředím, což bohužel nemělo nejmenší vliv na jeho pozdější tragický osud.

5.2. Dialogičnost v žánrové souvislosti s anekdotou

V souboru převládá oproti předchozímu analyzovanému dílu dialogická forma, jež souvisí s výstavbou a komikou anekdoty. Konkrétně anekdoty židovské, které se Poláček sám také věnoval: „Židovské anekdoty mají melancholii lidí, odvrácených od skutečnosti, ale horoucně toužících po skutečnosti. V jejich sebeironii jeví se dychtění

³⁴ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 186.

³⁵ Tamtéž, s. 211.

³⁶ Tamtéž, s. 211.

po aktivitě, po činu a po plnoprávném životě.“³⁷ Židovské anekdoty považoval Poláček za lidovou poezii, za specifické vyjádření židovského národa, který si prožil mnohá úskalí, jež právě reflektoval vytvářením anekdot: „Židovskému lidu nebylo dopřáno, aby vybíjel svou energii v usilování po hodnotách, po světské moci a po činech válečnických. Ve dne se žid zabýval obchodem, lichvou, lékařstvím a jiným opovržením hodným zaměstnáním. Večer pak stáhl záclonky, odloučil se od světa a usedl ke stolu, aby přemítal a mudroval nad svatým písmem a talmudem. Místo činu miloval slovo. Svoji náklonnost věnoval logice. Nalezl zalíbení nejen v logickém obsahu slova, ale dovedl také pochopit druhou, skrytější stránku slova, která je zjevna dětem a básníkům, ale neznámá lidem hlučným a světským: seznal, že slovo má mocnou sílu asociativní a že dovede žít samostatně. Dialektika teologických spisů přešla židům do krve. Proto židovské anekdoty vynikají svou břitkou formou a logickým obsahem.“³⁸ V Poláčkových anekdotách se opakují náměty jako jsou námluvy, soužití v rodině, historky o rabínech a obchodní záležitosti, jež hrají ústřední roli také v *Povídkách izraelského vyznání*.

Nutno říci, že se Poláčková povídka a anekdota liší, jak rozsahově, tak způsobem vykreslení situace. O anekdotu se podle Hájkové³⁹ jedná pouze v případě, kdy recipient informace o dané skutečnosti zjistí až na poslední chvíli. Poláček naopak v povídkách informace předkládá okamžitě.

³⁷ Poláček, K.: *Židovské anekdoty*. Nakladatelství Kruh, Hradec Králové 1967, s. 6.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkově*. Academia, Praha 1999, s. 54-55.

6. Bez místa (Pan Selichar se osvobodil)

V tomto souboru se opět setkáváme s tematickou rozmanitostí, která má svou souvislost s předchozími povídkovými sbírkami. Jejich náměty prostupují do této prózy, autor se však jimi zabývá více do hloubky či v jiném kontextu, což potvrzuje Poláčekův literární vývoj.

Tematické podobnosti s *Povídkami pana Kočkodana* lze nalézt v povídce *Těžká řeč s berním úřadem*, kde Poláček opět uplatnil své zkušenosti úředníka. Hlavním protagonistou je naivní jedinec, který si kontakt s berním úřadem bere až příliš osobně. Druhým podobným rysem je literární parodie, která se v souboru *Bez místa* objevila v novém kabátu: „Žánr ‚vánoční povídky‘ v pokleslé sentimentální formě - oblíbené v 10. až 30. letech zejména v ženských časopisech - paroduje Poláček v povídce *Štědrovečerní příběh*.“⁴⁰ Zde se nám rozkrývá vánoční pohoda rodiny obchodníka Berkovce, která je lehce rozptýlena nezvanou návštěvou chudého pocestného. Ten je nakonec do rodinného kruhu přijat, a to díky dojemné vánoční atmosféře. V rámci tohoto rozpoložení nabídne pan Berkovec pocestnému pracovní místo, ale i ruku své dcery Daisy. Host to však nepřijme s velkou radostí a spíše je dotčen. Po rozhořčení Berkovce nad pocestníkovou troufalostí je vykázán z domu. Poláček zde reagoval na tradované klišé obdarování chudého jedince bohatým dobrodincem o Štědrém dnu. „Po linii obsahové se tu opět střetne bystré vyhocení dvou životních postojů: bohatí konají dobročinnost s očekáváním ponížené vděčnosti, která lahodí jejich svědomí (zde vítězí realistické konstatování) - avšak chudí se někdy vzeprou přijmout tuto roli a projeví nedůvěru k pohnutkám dárců (podle principu karikaturního zveličení).“⁴¹

V souvislosti s *Povídkami izraelského vyznání* neopomněl Poláček tematizaci židovství, které se v povídkovém souboru *Bez místa* objevuje velmi často. Primární již však není jen charakteristika, ale spíše konfrontace židů s českým prostředím. Povídka *Přišel do novin* nastiňuje osud hrdiny Arnošta Lustiga, který se třicet let živil tvrdou prací a snášel ponížení a útrapy chudého člověka. Když si polepšil a koupil si dům

⁴⁰ Hemelíková, B.: Literární Parodie Karla Poláčka. In: *Ptáci vítají jitra zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka, Klub Obratník, Praha - Rychnov nad Kněžnou 1992, s. 58.

⁴¹ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 57.

s obchůdkem, stal se terčem majitelů konkurenčních firem, kteří na něj vymysleli lest. Do krámu hlavního hrdiny přijde muž pro krabičku zápalek, pan Lustig mu nabídne zápalky vyráběné v Sušicích, zákazník však požaduje krabičku sirek s obrázkem černo-červeno-zlaté trikolory a nápisem: „Bund der Deutschen in Böhmen.“ Pan Lustig je v sortimentu nemá, a tak muž poklidně odejde. Brzy nato pan Lustig potká redaktora Národního hlasatele, který mu nabídne inzerci v jejich listu, což protagonista s díky odmítne. Zanedlouho si čtenáři tohoto listu mohou přečíst následující zprávu: „Úžasná provokace. Známý obchodník zdejší a izraelita opovažuje se českému obecenstvu nabízet zápalky, na nichž stkví se velkoněmecká trikolóra a nápis ‚Bund der Deutschen in Böhmen‘. Jsou to zápalky prodávané ve prospěch spolku, jenž už tolik duší dítek českých rodičů národu svému odcizil. Onen pán, jenž zbohatl z českých mozolů, si myslí, že bude u nás propagovati prušáckou kulturu. Avšak ať si nemyslí, že uvědomělé občanstvo zdejší dá si líbiti takovou drzou provokací. Chce-li si onen pán, jehož jméno prozatím neuveřejňujeme, doufajíce, že toto upozornění postačí, takto počínati, necht' jde do Palestiny.“⁴² Tato odsouzeníhodná věc se může stát komukoliv, vždy se najdou lidé, kteří nepřejí štěstí druhým. Žid je však snadnějším terčem, vždy se dá proti němu použít jeho příslušnost. Pointa této povídky pak vzbuzuje velké sympatie, je vyřešena šalamounsky: aniž by byl kdokoliv uražen, viník byl potrestán. Redaktora nepravdivé zprávy totiž navštívila Lustigova manželka a vyřídila si to s ním po svém.

Poprvé zde jasně zaznívá také autorův postoj k asimilaci. V tomto povídkovém souboru se Poláček projevil jako zastánce tohoto procesu, a to v povídce *Velký Fischman a malý Fišman*, kde z úst nemocničního úředníka zaznívá tato věta: „Jo, milý pane... chudého žida od křesťana nerozeznáš.“⁴³ Literáti se však k procesu asimilace postavili různě, píše o tom také Tomáš Pěkný: „Tak František Gellner odvrhl veškerou tradici, již pokládal za přetvářku, Alfred Fuchs konvertoval ke katolictví, Otokar Fischer přijal křesťanství, ale pak ve své tvorbě hledal znovu rodové kořeny, Jiří Weil, jako tolik židovských intelektuálů, objevil spásu v komunistické myšlence a teprve poznání poměrů v Sovětském svazu a zážitek holocaustu ho znovu vrátil k židovství, Jiří Langer se vydal na pouť proti proudu asimilace a stal se

⁴² Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 241-242.

⁴³ Tamtéž, s. 262.

chasidem. Jeho bratr František Langer se plně identifikoval s českým národem a jeho kulturou a v jeho prozaickém a dramatickém díle bychom židovské téma, třeba i skryté, hledali marně.⁴⁴

V próze *Bez místa* se vyjadřuje také k stavu novinářskému, rodinným vztahům či k městu. V tomto souboru není primárním cílem dějová zápletka, ale spíše pohled na různé životní peripetie, ale i na postavy a jejich chování. Ubylo fantaskních námětů a povídky se více přibližují realitě. Roste také Poláčkovu charakterizační umění a smysl pro slovní komiku. Jako jediné byly doprovozeny zdařilými ilustracemi jeho přítele Otakara Mrkvičky.

6.1. Zkušenosti novináře

„Novinář podle konvenční představy je figura, které vandrují manžety od zápěstí po loket a vylézá poutko od kabátu. Žurnalisté pohybují se na okraji společenského řádu. Mají podobný úděl jako herci, zpěváčkové a lidé od houpaček. Každý pořádný živnostník by odmítl dát jim svoji dceru za manželku. Mívají často dluhy; proto jsou komický element. Šatí se nedbale anebo s přehnanou elegancí. Mívají bídu a hodně dětí.“⁴⁵ Tak charakterizoval Poláček povolání, kterým se sám dlouho živil, a z nichž nejednou čerpal pro náměty svých děl. Přestože se Karel Poláček novinářů většinou zastával, viděl v tomto povolání, hlavně ve vztahu k obyčejným lidem, jistá úskalí. Součástí souboru *Bez místa* jsou tři povídky, které úzce souvisí s novinářským prostředím, a to texty *Přišel do novin*, *Nedorozumění* a *Nekalé rejdy*.

Prvně jmenované povídce jsme se věnovali již výše, a to ve spojitosti s otázkou židovství. Nyní se však zaměříme na téma žurnalistické, které zde představuje nejmenovaný redaktor Národního hlasatele. „Štíhlý pán psal horoucí úvodníky proti úhlavním nepřítelům našim a mimoto zaznamenával pilně skandální události v městě. Do skandálu bývali zapleteni lidé, kteří dosti nepodporovali hmotně radikální

⁴⁴ Pěkný, T.: Několik poznámek na úvod. In: *Ptáci vítají jitro zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka. Klub Obratník, Praha - Rychnov nad Kněžnou 1992, s. 9.

⁴⁵ Poláček, K.: *O humoru v životě a umění*. Československý spisovatel, Praha 1961, s. 69.

vlastenecký list, k inzerci nejzpůsobilejší.⁴⁶ Z ukázky je zřejmé, k čemu tento list inklinoval. Vlastní prospěch a finanční ohodnocení postavil nad morální povinnosti novin, a to nad objektivnost, nestrannost a hlavně nad pravdivost. Vyznívá zde jednoznačná kritika všech takto zaměřených listů a hlavně jejich redaktorů, kteří takový postoj ještě podporují. Demonstrován je tu také velký vliv novin na čtenáře, konkrétně pro pana Lustiga mohl nepravdivý článek znamenat konec jeho obchodnické kariéry. Přestože ho lidé znali, mohli uvěřit informacím v článku, protože noviny se těší velké autoritě mezi lidmi.

V povídce *Nedorozumění* se pohybujeme v prostředí redakce liberálního listu a stáváme se svědky interakce čtenáře a redaktora, a to kvůli povídce *Její štěstí*. Čtenář pan Singer se domnívá, že jeho rodina se stala inspirací pro námět povídky. Z dialogu nakonec vyplývá, že jediná shoda v informacích uvedených v povídce spočívá v tomto: „A co je tohle, vybuchuje náhle, ukazuje na jedno místo v povídce. Kulturní redaktor četl: ‚...do mladého manželství přinesla si malá sboristka elegantní manikýru. To bylo celé její věno...‘ ‚Tak prosím!‘ Zvolal vítězně zlostný pán. ‚Já však vám mohu říci úplně, jak to jest. Moje paní, pánové, přinesla si do manželství manikýru, to je pravda. Ale tvrdí-li někdo, že to bylo celé její věno, pak prohlašuji, že je to mrzká lež!‘“⁴⁷ Oproti předešlé povídce jde především o kritiku recipientů, kteří při čtení novin nepřemýšlí a otupěle přijímají všechny otištěné informace. Můžeme toto považovat za radu, aby čtenáři nevěřili všemu, co se v novinách píše.

Povídka *Nekalé rejdy* prezentuje podlé souboje mezi jednotlivými novinami v politickém kontextu. Na jedné straně stojí Vlastenecké listy, na druhé Demokratické slovo. Tyto listy jsou představeny jen jako orgány ve službách různých stran, plní funkci obhájců, ale i soudců představitelů politického prostředí. Toto vše se váže k mnoha negativním faktorům. Nejzřetelnějším je zpolitizování médií a s tím související ztráta objektivity. Redaktoři se v tomto aspektu jeví jen jako loutky, které za příslibení větší gáže napíší cokoliv. Naznačena je novinářská praxe při tvoření zpráv, při němž jakékoliv pochybení v životě člověka může být médii krutě zneužito. Na první pohled i neškodná skutečnost se může stát velkým problémem: „Pátraje po minulosti ředitele Družstevních podniků, dozvěděl se, že obžalovaný osiřel v poměrně

⁴⁶ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 240.

⁴⁷ Tamtéž, s. 282.

mladém věku. Z toho usoudil, že ředitel připravil rodiče do hrobu svou nezřízenou životosprávou a tím, že nezdárný syn dával najevo málo úcty k svým rodičům. Napsal rozhořčený článek o tom, kterak je hanebno poplívati šediny v poctivosti zestaralých rodičů.“⁴⁸ Opět tady zaznívá velký vliv médií na obyčejné lidi. Tato tematika je nadčasová, všechny její faktory by se daly najít i v kontextu dnešních médií, které „hýbou“ společností.

6.2. Přejchod od povídky k románu

S povídkovým souborem *Bez místa* Poláček postupně překlenul k delším prózám. Důvodem však nebyla jeho nechuť psát dále povídky, naopak tohoto žánru si vážil a vážil si spisovatelů, kteří se povídce věnovali a kteří ji hlavně byli schopni napsat. Vyzdvihl například Antona Pavloviče Čechova nebo Anatola France. „Povídka je nejvyšší svízelné umění otočit na čtyřáku. V románu má spisovatel dost místa a času. V povídce si musí počínat velmi úsporně. V povídce se nedá švindlovat jako v románu, v němž si mnohdy spisovatel, nevěda kudy kam, vypomáhá podezřelými lyrickými pasážemi. V povídce mají být jednající osoby naprosto jasné, i děj jasný, dramatický. Spisovatel povídek měl by mít humor, protože humor pročistí zrak.“⁴⁹ Hlavní problém povídek spatřoval Poláček v malém zájmu ze strany čtenářstva, což podle něj souviselo i s těžkým hledáním nakladatele. Poláček důvod malého zájmu vysvětluje ve stati *Proč se u nás nepišou povídky*⁵⁰: „Lid nevěří, že by povídky byly pravdivé, protože jsou stručné.“ Právě tyto faktory se nejspíš podílely na přilnutí povídkáře Poláčka k rozsáhlým epickým útvarům. Tento proces probíhal již delší dobu, první větší Poláčkovu dílo bylo vydáno ve stejném roce jako *Povídky izraelského vyznání* šlo o fejetonní novelu *Lehká dívka a reportér*. Roku 1928 vstoupil již definitivně na cestu romanopisce svým prvním závažným satirickým románem *Dům na předměstí*.

⁴⁸ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 305.

⁴⁹ Poláček, K.: *O humoru v životě a umění*. Československý spisovatel, Praha 1961, s. 108.

⁵⁰ Tamtéž.

7. Propria jako nástroj komiky

Poláček přímo mistrně pracuje s volbou proprií, která jsou jedním z hlavních zdrojů jeho komiky. Nejmarkantnější je tato tendence ve výběru jmen postav. Použití zvláštního, neobvyklého a jistým způsobem komického jména v literárním textu s sebou přináší řadu konotací. Komický ráz se projevuje především v různých konfliktech s dalšími protagonisty, v nichž se odhaluje charakter postavy, který buď koresponduje s výběrem jména, či naopak je postaven do jeho kontrastu.

Nejzřetelnější je tato tendence v autorově povídkovém debutu. V následujícím souboru autor uplatnil převážně židovská jména, která už sama o sobě přisuzují svému nositeli příznačný rys. Nalezneme zde také ukázkou Poláčkovy vnímání jména, jež může mít pestrou řadu konotací či asociací: „Jmenuje se Valérie, z čehož lze usouditi, že je to teta mohutná. Neboť jméno Valérie je samo sebou mohutné a šumné; budí představu koštěného vějíře, jenž rozevívá se s hlučným třeskotem. Je to jméno klenuté a vznosné: vyslovíme-li Valérie, tu vyvstane před námi kolosální konstrukce železničního viaduktu. Dnes ovšem ztratilo již jméno Valérie značně na svém velebném zvuku a do jisté míry páchne naftalínem.“⁵¹ V povídkovém souboru *Bez místa* se taktéž komická úloha jmen značně projevila.

7.1. Jméno jako osobitý rys postavy

V této kapitole se budeme věnovat jménům, která si komiku nesou sama v sobě, bez širšího sepětí s celkovým obrazem postavy. Najdeme zde mnoho příkladů, jako je V. J. Bublanina známý též jako Sulejman Paša, který se snaží poslat kolotoč svému švagrovi do Saska. Ferdinand Sýřiště se potýká s přáním stát se denním hostem. Jindřich Křen se stává obětí amerických filmů. Pan Duchaba a pan Tudíž se střetnou v restauraci U Přítele Jakuba. Student Ivan Les složil zkoušku z filozofické propedeutiky. Pan Kočka je revident finanční stráže a spolu s Ing. C. Ferry Smržem

⁵¹ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 173.

bydlí u paní Konvalinkové. Vedle drtivé většiny jmen je uvedena také profese, která je v textu několikrát opakována, což vytváří těsné sepětí jednotlivých profesí se jmény: „Já jsem Ducbaba, soukromník na odpočinku.“⁵² V této kategorii vytvářejí komický ráz již samotná jména.

7.2. Jména postav jako nástroj ironie

Některá jména Poláčkových postav jsou vybrána s cílem literární postavu klasifikovat, ale také zesměšnit například v souvislosti s jejím zaměstnáním. Takovým příkladem je PhDr. Inocenc Tupý, který je v povídce *Kolotoč* představen jako věhlasný egyptolog, momentálně pracující jako běžný úředník. Přitom je mu připsáno autorství třísvazkového spisu „Kolik spotřebovalo obyvatelstvo východních Korutan soli v letech 1583 až 1591?“ Humorně působí také jeho vášeň pro plesnivá, zažloutlá a zaprášená akta a následný výkřik divoké rozkoše při zjištění, že se může zabývat starým případem, jakým je vývoz kolotoče. Tento příklad dokládá autorovo komické nastínění postavy, kterou korunuje výběrem jména. Křestní jméno Inocenc působilo již v Poláčkově době značně archaicky, příjmení Tupý se v přeneseném významu může chápat jako neschopný něco pochopit či objasnit.

Svůj ironický záměr ve výběru jmen komentoval Poláček nejednou přímo v textu: „Čeněk Švorc, jak již jméno ukazuje, povoláním učitel, byl staříčkový přívětivý pán, jenž byl za války již na penzi, po převratě však opět reaktivován.“⁵³ Již uvedené jméno starosta města Kokrhele pod Skálou Alois Pařez čtenáři evokuje spojení s natvrdotí až tupostí. Ve stejné povídce⁵⁴ se objevuje mnoho dalších postav s unikátními jmény, jako obecní strážník Baldachýn, místní kněz Brzlík, nezaměstnaný pan Částka či zvědavá žena paní Všetečková.

Poláček využívá jmen také k vyzdvihnutí určitého rysu či vlastnosti člověka, který volbou jména zdůrazní. Jména pak fungují jako metaforické označení nějaké typické vlastnosti. Příkladem může být profesor dějepisu Dr. Josef Vejtruba v povídce

⁵² Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 61.

⁵³ Tamtéž, s. 26.

⁵⁴ Povídka *Pokus o převrat v Kokrhelích pod Skálou*.

Špatný příklad kazí dobré mravy. Jménem je naznačeno, že si nic nenechá pro sebe neboli vše „vytroubí“. Dalším příkladem je paní Cvočková v povídce *Trápení se švadlenou*, jejíž jméno je zřejmým odkazem k povolání švadleny.

7.3. Souvislosti mezi jmény

Jména Poláčkových literárních postav nesou v sobě také odkazy na různé osobnosti. Své příjmení přisoudil Poláček protagonistovi povídky *Špatný příklad kazí dobré mravy*, kde se stylizoval do role žáka septimy: „Prosím, vašnosti, to nebyla hra, to byla svrabařina,“ hlásí se Poláček, „kdyby byl soudce co k čemu, tak by diktoval trestný kop - -“⁵⁵

Dalším příkladem je již zmíněný odkaz na kritika F. X. Šaldu, jehož jméno se stalo inspirací pro literární postavu F. X. Božce. Ten v povídce *Potíže se spisováním* vystupuje jako začínající autor s cílem prosadit se v proslulém listu. Dohledat lze také v minulosti reálnou osobu profesora Heverocha,⁵⁶ který v próze *Zahrada vonných úsměvů* vystupuje pod stejným jménem jako psychiatr, který panu Kočkodanovi vypíše nález anulující román, který v hypnóze napsal.

V povídkách Poláček mnohokrát dokázal svou důkladnou znalost fotbalového prostředí, přestože k němu sám neinklinoval. Důkazem je také povídka *Špatný příklad kazí dobré mravy*, kde jmenuje fotbalisty své doby: „I jásal vstříc statečnému Pilátovi, hbitému Mazalovi i úsměvnému Vaníkovi, i obdivoval se neodolatelnému Kádřovi i mohutným kolenům hrdinného Kolenatého.“⁵⁷

Literární postavy se společnými jmenovateli jsou zvýrazněny volbou jmen s určitými podobnostmi, převážně se jedná o dvojice postav. Prvním příkladem jsou postavy židů pana Bluma a Blaua, kteří společně řeší otázku vystoupení z církve, avšak s opačným stanoviskem. Další dvojici představují bratrance Fischman a Fišman, které staví na opačné strany především sociální zařazení. „Velký Fischman pohyboval se v nejlepších kruzích a jednou týdně hrával vznešené taroky s notářem, advokátem a

⁵⁵ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 23.

⁵⁶ Antonín Heveroch (1869 - 1927), český psychiatr a neurolog.

⁵⁷ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 24.

důstojným pánem. Malý Fišman sedával v neděli odpoledne v hostinci Na Blátě se ševci, chalupníky a soukeníky. Nehrál v karty; jenom trčel po celé hodiny za zády karbaníků a díval se do karet oddaným pohledem loveckého psa.⁵⁸ Zmíněny jsou i další rozdílnosti, které však plně korespondují s finančními možnostmi obou mužů.

Další dvojicí jsou obchodní konkurenti J. V. Bárta a V. J. Bartoš. V jejich případech jsou v protikladu nejen iniciály těchto literárních postav, ale i způsob obživy. Zatímco prvně jmenovaný se živí přímým dovozem čaje jakož i koření všeho druhu, druhý muž je majitelem importního domu s kávou.

7.4. Příjmení literárních postav jiných národností

Ve všech třech povídkových souborech jsou přítomna také cizojazyčná příjmení, nejčastěji židovská, méně již německá. Jejich rozlišení ovšem může být pro neobeznámeného čtenáře velmi obtížné. Je tedy nutné připomenout, jakým vývojem prošla židovská příjmení. Patent císaře Josefa II.⁵⁹ ukládal židům povinnost přijetí německých jmen či poněmčení jména. Velká skupina židů dostala jméno podle místa narození, pobytu, ale objevovala se také jména odvozená od rodných příjmení, barev. Z charakteru němčiny vycházela i jména složená. Všechny tyto tendence se podepsaly na výběru jmen židovských literárních postav u Poláčka. Objevují se zde pan Lederer jako zavedený obchodní cestující, pan Artur Popper jako zaměstnanec firmy Freud & Pick, módní zboží, ale také pan Freudfeld, majitel živnosti s provaznickým zbožím ve velkém i malém. Kategorii počestných jmen představují pánové Votický a Štědrý. Míru, do jaké mohlo příjmení vypovídat o svém nositeli, výtečně dokládá jedna z Poláčkových anekdot:

„Obžalovaný, přistupte blíže. Jak se jmenujete?“

„Jakub Abeles.“

„Odkud?“

„Z Tarnopole.“

⁵⁸ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 260.

⁵⁹ Patent z 23. července roku 1787 s platností od 1. ledna roku 1788.

„Čím jste?“

„Vetešníkem.“

„Náboženství?“

„Řekl jsem vám, že se jmenuji Jakub Abeles, že jsem z Tarnopole a vetešník. Co vám mám ještě vypravovat? Jsem snad husita, ne?“⁶⁰

Typická německá jména jsou použita hlavně v případě nejrůznějších urozených osob, volena jsou především se zesměšňujícím záměrem. Příkladem může být urozený hrabě Zimmerlich-Schinderhausen⁶¹, pan hejtman Schweinhubera⁶² či hraběnka Emericie Heissassa-Leiderleben. Převážná část jmen však ilustruje text jen svým cizojazyčným potenciálem.

7.5. Pojmenování různých zařízení a firem

Poláček svou fantazii rozvinul také při volbě pojmenování restaurací, kaváren i firem, u kterých zvláště použil názvy cizojazyčné. Komickým prvkem při zmínění podniku je uvedení vždy celého názvu a jeho pravidelné opakování; například Kauders & Co., export-import. Jmenování vždy celého názvu firmy v prózách dokazují obzvláště dlouhá pojmenování složená především z různých zkratk. Příkladem může být firma K. u. k. priv. Gesellschaft für die Förderung der patriotischen Heimindustrie, Ges. m. b. H. či British-Czechoslovak Association for the import and export Comp. Lmtd. V kategorii firem se také v názvu často objevuje jméno majitele, snad i z důvodu usnadnění čtenářské orientace mezi jednotlivými podniky. Jedná se o závod M. S. Goldmann syn; závod Jakuba Gänsekräse; firma Macoun & Leistenbruch, první třebáňská továrna na dětskou moučku Jan Žižka z Trocnova, či firma Baloun & Taussig.

⁶⁰ Poláček. K. *Židovské anekdoty*. Nakladatelství Kruh. Hradec Králové 1967, s. 15.

⁶¹ Zimmerlich - přecitlivělý, choulostivý; der Schinder - utiskovatel, vydřiduch; hausen - řídit, zle hospodařit.

⁶² Das Schwein - prase.

V povídkách se objevují i různé názvy zařízení. Proslulou pražskou kavárnu Arco navštíví pan Adolf Blum v povídce *Následky vystoupení z církve*. Jmenovány jsou také kavárny Jimmy West a Sevilla. V povídce *Partie karet* se karbaníci scházejí v hostinci U Zlatého havrana, která se později objevuje také v próze *Hráči*. Dále je zmíněna hospůdka U Klobouku na tři facky či restaurace U Přítelů Jakuba.

8. Prostředí povídek

Lokalizaci Poláčkových povídek nelze přesněji určit, autor v samotném textu odkrývá pouze skoupé informace, ze kterých vyplývá, že většina povídek se odehrává v Praze v místních kavárnách, hostincích, škole či cestou vlakem. Popsány jsou také jednotlivé části Prahy: „Jméno pana Františka Planýře bylo proslaveno v širých oblastech strmého Žižkova i přívětivých Košíř i pohostinné Michle.“⁶³

Seznámeni jsme také s různými městy a obcemi, k neexistujícím zmíněným místům zde patří Zelený Bůček nebo město Kokrhele pod Skálou. Explicitně jsou jmenovány Mariánské Lázně: „Je to město půvabné s utěšenými zelenými kopečky. Na těch kopcích jsou samé kavárny, které přispívají ve značné míře k rozhojnění krás přírodních.“⁶⁴ Zmíněny jsou také vlakové stanice, kterými projíždějí jednotliví aktéři. Jmenovány jsou stanice Kostomlaty, Nymburk, Jindřichův Hradec, Pardubice a Brandýs: „„Brandýs ostatně,‘ pokračoval nepromokavý plášť po chvíli, ‚je také krásné město. Leží v širé rovině polabské. Všude kam oko dohlédne, vidíš žírná pole a svěží luka. Bohatý kraj...‘“⁶⁵

Převážně je však dějiště příběhu popsáno jen velmi nejasně, typu žil v jednom okresním městě, kdesi v severních Čechách a podobně. Častým znakem je uvedení pouze prvního písmene města. Ocítáme se tak v okresním městě P. či na náměstí okresního města S. Je tedy zřejmé, že přesná lokalizace nebyla v povídkách primární, prostředí je naopak spíše kulisou, ve které autor rozvíjí svou situační a charakterovou komiku.

8.1. Reflexe rodného města Rychnova nad Kněžnou

Tematiku svého rodného města Poláček nejvíce rozvinul v próze *Okresní město*. První předobrazy se ovšem objevily již v povídkách *Pokus o převrat v Kokrhelích pod Skálou* a *Nokturno*. Obě povídky vyšly knižně v *Povídkách pana*

⁶³ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 27.

⁶⁴ Tamtéž, s. 174.

⁶⁵ Tamtéž, s. 269.

Kočkodana. V druhé jmenované próze najdeme jen krátkou zmínku o Rychnově nad Kněžnou, je vložena je do úst hlavního hrdiny Václava Švásty při setkání s neznámou dívkou: „Ale slečno, tak jste mně nějak povědomá. Neračte být z Rychnova nad Kněžnou? Byla tam sestra jednoho kolegy - celá vaše podoba. Byla to hezká slečna, byla taková romantická a pořád říkala: ‚Dá bůh, že zemru ve zdech klášterních!‘ Pak si vzala jednoho majora od trénu, co pil rád borovičku a byl vdovec. Ale co to mluvím, vždyť jsou to už léta...“⁶⁶ O širším kontextu této poznámky by se dalo spíše jen spekulovat. Obsahově však může být pojata ironicky, vzhledem k tomu, že neznámá dívka je prostitutka. Přirovnání k čisté dívce z Rychnova nad Kněžnou tak působí velmi komicky.

Satirická povídka *Pokus o převrat v Kokrhelích pod Skálou* kritizuje maloměstské poměrů. Ty jsou spojeny se strachem z čehokoliv nového, jako je stavba železnice, ale také s nevolí poskytnout člověku prostor pro vlastní názor, aniž by to mělo své následky: „Na věčnou paměť budiž uvedeno, že všecko obyvatelstvo bez rozdílu stáří a pohlaví hlasovalo pro pravost Rukopisů, až na jednoho zkaženého studenta, který se však oběsil, když nadělal rodičům i rodnému městu hojně ostudy.“⁶⁷ Zaznívá zde také kritika falešného hrdinství a pokrytectví. Poprvé se zde ve větší míře objevuje maloměšťácké prostředí. „Setkáme se tu s leckterou rekvizitou jeho pozdějších provinčních obrazů, kupříkladu s občanem zvaným Mariška-půjce!, který se v cyklu z okresního města promění v žebráka. Kresba maloměšťáckého prostředí je však přeplněna detaily – jmény, odkazy na místní aféry –, které je jen zčásti charakterizují a zčásti trčí volně vedle sebe bez vnitřní umělecké logiky: autopsie zatím přemáhá skladebnost. Poláčkovovo ironické traktování motivu pokusu o socialistický převrat na malém městě ukazuje, jak v prostředí, v němž se myšlenkové vakuum zaplnilo směsí přízemních zájmečků a špatně pochopených frází, je revoluce cizorodým jevem.“⁶⁸

Tyto první literární obrazy spisovatelova rodného města předznamenávají jeho pozdější kritický přístup k maloměstskému prostředí, v němž vyrůstal. Proto Rychnov nad Kněžnou figuruje jako typický příklad tohoto prostředí.

⁶⁶ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 69.

⁶⁷ Tamtéž, s. 47.

⁶⁸ Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 45.

9. Detail

Jedním z rysů Poláčkovy tvorby, který se objevuje také v povídkových souborech, je vizuální detail. Detailní postřehy jsou vázány na různé činnosti literárních postav, obvykle na jejich zaměstnání, charakteristické a nápadité rysy, méně pak na samotný fyzický popis jejich osoby. Popisu prostředí se Poláček věnuje jen velmi okrajově, a to pouze v případech, kdy dotváří charakteristiku postavy či vzniklou situaci.

Autor popisuje jen to, co souvisí se situací, literární postavou, avšak rozvádí to až k nevýznamným skutečnostem. Soustředí se převážně na povrchové zrakové vjemy, ke kterým přidává své autorské stanovisko a postřehy. Toto hromadění detailů má za následek zpomalení příběhu, což dodává povídkám pocit všednosti. „Poláček ale hledá, nachází a vybírá z denní skutečnosti ty nejvšednější detaily. Popíše je, vytržením ze souvislosti je zvětší, zvýrazní je jako filmový detail a učiní je tak neobyčejnými. Druhým stupněm této metody je srovnání dvou nebo několika detailů na základě kontrastu. Někdy používá pouhého řazení detailů bez konfrontace, se záměrem čtenáře úplně zavalit všedností. Nalezení, objevení a kumulace detailů v každodenní všednosti je už víc než jen materiál, je to záměr Poláčkových raných novinářských prací.“⁶⁹

Při popisu hrdiny je především vyzdvihnuta jeho pracovní pozice, která souvisí s dalšími rysy vnější charakteristiky, jako jsou vizáž, vystupování, společenské postavení a další mnohdy nedůležité detaily. Často jsou při vykreslení použita trefná přirovnání: „Pan Lederer je z rodu zavedených obchodních cestujících. Není mu třeba, aby při vstupu do krámu se uctivě klaněl na všechny strany a chladně snášel zlé rozmary vždy špatně naložených obchodníků. Není mu třeba dávat k lepšímu všelijaké historky. Může si naopak sám dovolit nebyti ve své kůži. Je to důstojný muž, důstojný jako podnik, který zastupuje; má již také po příkladu dobře zavedených a vážených obchodníků svoji cukrovku, kterou léčí každoročně, když je mrtvá sezona, v lázních. Má dvojitý podbradek a nevoní lacinými pomádami.“⁷⁰

⁶⁹ Svobodová, H.: *Karel Poláček nezemřel*. Albert, Boskovice 2000, s. 17-18.

⁷⁰ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 235-236.

Details zprostředkovávají obraz jednotlivých skutečností, aniž by přitom byl nutný autorův komentář. Details poskytují čtenáři možnost vytvořit si vlastní stanovisko k hrdinům Poláckových povídek, ale i k dobovým poměrům na malém městě. Autor se však nejednou zabývá detailem příliš dopodrobna, což má za následek zpomalení děje. Tato tendence je ovšem u Poláčka záměrná, primární je pro něj vnější postřeh a s tím spojené detaily všednosti.

10. Jazykové prostředky jako nástroj Poláčkovy komiky

„Čeština v díle Karla Poláčka nebyla pouhým nástrojem jeho psaní o obyčejném životě v Čechách v první polovině dvacátého věku, o křesťanech, neznabožích a lidech israelského vyznání (abychom použili názvu jedné z Poláčkových sbírek), nýbrž čeština sama, její tvarosloví, skladba, slovní zásoba, stylová rozvrstvení a její používání i zneužívání, jak spisovně tak i hovorově, bylo námětovým zdrojem Poláčkovy slovesného díla - a to přímo základním.“⁷¹ Jak Ladislav Matějka nastínil, důležitou součástí Poláčkovy tvorby je hra s jazykem. Ve všech povídkových souborech je tato tendence velmi zřetelná z výběru slov, použití obrazných pojmenování a stylové charakteristiky rovin jazyka.

10.1. Znalost stylového rozrůznění češtiny

V povídkách se projevuje Poláčkovy znalost stylové diferenciaci jazyka. Autor v textech používá spisovnou podobu jazyka včetně hovorové vrstvy. Z nespisovných útvarů jazyka je uplatněn slang, obecná čeština a také nejrůznější vulgarismy. Zčásti je zaznamenána dobová slovní zásoba. Povídky Karla Poláčka tak představují všestranný exkurz do stylového rozrůznění češtiny.

Spisovná čeština s velkou inklinací ke knižnosti až archaizujícímu stylu má v Poláčkových textech speciální funkci. Nejedná se o ukázkou vzdělanosti autora, ale o záměrné vytvoření kontrastu mezi obsahem a formou. Především v řeči vypravěčů se objevují infinitivy končící na -ti, přechodníky a jmenné tvary adjektiv, přestože předmětem sdělení je například obyčejný zimník. Alena Hájková k tomu poznamenala: „Akcentovaná vážnost slohu a nevážnost sdělení připomíná jeden z typických projevů ‚školského‘ humoru tehdejší mládeže, podloženým napětím mezi běžnými životními situacemi a ornamentální stylistikou, vyžadovanou na školách při jejich líčení. Tlak této ‚čítankové‘ normy byl natolik silný, že figuroval jako stylistický

⁷¹ Matějka, L.: Řeč v řeči v díle mladého Karla Poláčka. In: *Ptáci vítají jítro zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka. Klub Obratník, Praha - Rychnov nad Kněžnou 1992, s. 76.

faktor v různých variantách v Poláčkově tvorbě až do konce.“⁷² Nejznámějším příkladem tohoto rysu je próza *Bylo nás pět*, kde je především do promluvy protagonisty Petra Bajzy vložena slovní zásoba z chlapecké společnosti, ze světa dospělých a také zásoba frází načerpaná ve škole. Tato tendence se projevuje také v povídce *Špatný příklad kazí dobré mravy*, která se odehrává ve školním prostředí, konkrétně na gymnáziu ve třídě septimánů. Jsme svědky fotbalové bitvy, jejímž výsledkem je mokrá zeď. Třídní učitel Václav Šajc se tento čin rozhodne vyšetřit; následuje výslech studentů, kteří odpovídají takto: „já nevím, prosím, vašnosti, já jsem si opakoval Homéra, abych nezapomněl, co jsem se doma učil až do jedenácti hodin v noci, prosím, vašnosti -“⁷³ a „Prosím, vašnosti, jak vznikl halas a tartas v této třídě mi známo není, neboť jsem se musel odebrat ven za účelem vykonání potřeby velmi naléhavé.“⁷⁴ Komický účinek vzniká kladením spisovných slov vedle výrazů expresivních, v některých případech až vulgárních, ale také projevem šablonovitosti v promluvách žáků, kteří mají naučené fráze pro vyjadřování ve škole, bezprostředně jim však do řeči pronikají také slova z běžné komunikace s jejich vrstevníky.

V kontrastu ke knižním gramatickým prostředkům v řeči vypravěče vyznívá hovorová čeština v promluvách protagonistů. Z nich zcela vymizely přechodníky a v menší míře se objevuje infinitiv končící na -ti. Naopak jsou použity hovorové prvky a v dialozích postav se objevuje také dnes již nezvyklé onikání: „Oni se koukají. Mně nebudou nic vypravovat. Já do nich vidím, pane Blum. Oni jsou smutnej, pane Blum – oni jsou rozčilenej, pane Blum.“⁷⁵

V řeči postav jsou použity také nespisovné formy jazyka. Zaznamenány jsou slangové výrazy, a to zejména z kulečnickového, karetního a fotbalového prostředí. V povídce *Denní host* je zčásti zachycena slovní zásoba hráčů kulečnicku: „Tuto pozici možno hrát sice tzv. sedlákem, ale my jí tak nebudeme hrát, nýbrž elegantně triplé-buzarem.“⁷⁶ Fotbalové výrazy jsou v nevelké míře použity v povídce *Špatný příklad kazí dobré mravy*. Žáci osmé třídy zde řeší fotbalový konflikt, v jehož rámci je jmenován ofsajd, aut či halfbek. V povídce *Partie karet* jsou uvedeny výrazy

⁷² Hájková, A.: *Knižka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 47.

⁷³ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 21.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Hájková, A.: *Knižka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999, s. 177.

⁷⁶ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 17.

karbaníků: „[...] jdeš na betla a v taloně kulový král se zeleným svrškem.“⁷⁷ S prostředím, kde jsou v povídkách užívány slangové výrazy, se pojí méně formální atmosféra, s čímž také souvisí větší výskyt nadávek. Kupříkladu „vy chásko ničemná“, „ty nádivo“, „ty ksichte“. Kategorii nespisovných útvarů jazyka doplňuje obecná čeština, jež je zde prezentována převážně použitím protetického v- u výrazů jako „voni“ a použití slov „rozčilenej“, „přeju“ a dalších.

Specifické vyjadřování českého žida Poláček zachytil především v *Povídkách izraelského vyznání*. Promluva postavy židovského původu je naplněna lidovou hovorovou češtinou s výrazy používanými v obchodní společnosti, ale také s infiltrací německých rčení a frází: „A když se vrátil na své místo, povídal svému sousedovi: ‚Tak vidíte, Sie Chochem – vy chytráku – vy mně budete něco vypravovat – Sie werden mir was erzählen – mluvil jsem s tou dámou – pěkně jsme se pobavili – povídala ta slečně, že se ráda baví se vzdělanými pány – ta blůza je prý roztrhaná už bůhvíjak dlouho – nebyla moc vert – prosím vás, je od firmy Haurowitz – mluvili jsme o hudbě a ona se mne ptala, proč také neskládám hudební opery – povídal jsem, že nemám na to čas – veliké starosti – stagnace v obchodě‘“⁷⁸ Řeč je dále prostoupena různými názvy pro náboženské svátky a typická židovská jídla jako macelokš či kugel.

⁷⁷ Poláček, K.: *Knihy povídek*. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 293.

⁷⁸ Tamtéž, s. 206.

11. Závěr

Cílem této práce byla analýza tří beletristických povídkových souborů Karla Poláčka vydaných knižně během jeho života. Jejichž obsahem jsou rané práce, které se vyznačují spojitostí se sférou žurnalistickou.

Na základě podrobného zkoumání byly zjištěny tematické souvislosti mezi jednotlivými povídkami, které jsou v mnoha případech odrazem spisovatelova života. Autor v povídkách reflektuje své zkušenosti úředníka, jež využil ke kritickému zhodnocení poměrů panujících na úřadech, ale také k vymezení vztahu mezi úředníky a veřejností. V prózách se rovněž projevují spisovatelovy novinářské zkušenosti, a to v reálném zachycení novinářského prostředí, ale i ve věcném hodnocení čtenářů novin. Tyto zjištěné skutečnosti korespondují s Poláčkovou snahou zachytit všední život, přičemž inspirací mu byly jeho vlastní životní zkušenosti.

V rámci naší analýzy byly odhaleny odkazy na rodný Rychnov nad Kněžnou, které předznamenávají pozdější spisovatelův kritický přístup k tomuto městu. Poláček pak především v *Povídkách izraelského vyznání* rozvinul židovské téma, které je v textech spojeno s osobními prožitky, což prózám dodává jedinečný rys autentičnosti. V rámci této tematiky byl také zjištěn autorův kladný postoj k procesu asimilace.

Podarilo se nám prokázat, že se Poláčkovy povídky pojí s první etapou studia komiky „živností“, kterému se věnoval po celou dobu své literární činnosti. Zachyceny byly také prvky literární parodie na červenou knihovnu, americké filmy či žánr vánoční povídky.

Dalším cílem bylo sledovat Poláčkovu práci se jmény postav, které se v textech stávají především nástrojem komiky. Stanoveny byly různé komické funkce jmen v povídkách. V textech byla doložena jména nesoucí komiku samy v sobě, tedy takzvaná mluvící jména, ale rovněž komika jmen vycházející z kontextu próz. Zaznamenány byly různé souvislosti mezi jmény postav a autorovými současníky. Tato dílčí část práce byla doplněna pojednáním o volbě příjmení pro literární postavy jiných národností a o pojmenování různých zařízení v textu. Veškeré poznatky zachycené v rámci této tematiky měly doložit naši argumentaci o významu volby jmen v Poláčkových povídkách.

Dílní částí práce byla také lokalizace prostředí. Po detailním zkoumání bylo zjištěno, že se většina povídek odehrává v pražském prostředí kaváren, hostinců či v průběhu cesty vlakem. Pokud je naopak povídka zasazena do jiné lokality, místo dění je určeno jen velmi nejasně. Detailně se autor zabývá maličkostmi všedního dne, které čtenáři zprostředkuje velmi vizuálně, což může vytvářet dojem filmového detailu.

Mezi dalšími faktory podílejícími se na specifčnosti Poláckových povídek figuruje jazyková komika. Vyzdvihli jsme především autorovu podrobnou znalost stylového rozrůznění češtiny, která byla v povídkách nejmarkantnější při srovnání řeči vypravěče a postav. Vypravěč promlouvá spisovnou češtinou s velkou inklinací ke knižnosti až archaizujícímu stylu. Postavy spolu naopak komunikují prostřednictvím dialogu, kde jsou uplatňovány prvky hovorové češtiny s přesahem do nespisovné češtiny. Komický účinek vzniká prostřednictvím kontrastu mezi promluvou postav a vypravěče, který mimo jiné také ironicky komentuje jednání hlavních protagonistů.

Naši bakalářskou diplomovou práci nelze považovat za zevrubný rozbor povídek, poněvadž Poláckovy krátké prózy nabízí nespočetné množství dalších podnětů pro další analýzu. My jsme se pokusili podat pouze jeden z pohledů na prozaikovy povídky.

12. Anotace

Příjmení a jméno autora: Markéta Janíková

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Název diplomové práce: Povídková tvorba Karla Poláčka

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Počet znaků: 77 189

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 20

Klíčová slova: česká literatura první poloviny dvacátého století, povídka, Karel Poláček, jazyková komika

Cílem této práce je analýza tří beletristických povídkových souborů Karla Poláčka vydaných knižně během jeho života. Úvodní kapitola nastiňuje autorův život a chronologicky představuje jeho knižně vydaná díla. Práce se zaměřuje na charakteristiku jednotlivých povídkových sbírek. Na prózy je nahlíženo především z hlediska výběru proprií, prostředí povídek a jazykové komiky.

13. Seznam literatury

Primární literatura:

- Poláček, K.: *Knihy povídek* (Povídky pana Kočkodana, Na prahu neznáma – Kouzelná šunka, Povídky izraelského vyznání, Bez místa [Pan Selichar se osvobodil]). Nakladatelství Franze Kafky (Spisy Karla Poláčka, sv. 15), Praha 1995.
- Poláček, K.: *O humoru v životě a umění*. Československý spisovatel, Praha 1961.
- Poláček, K.: *Se žlutou hvězdou*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1961.
- Poláček, K.: *Úvahy, korespondence, deník*. Nakladatelství Franze Kafky (Spisy Karla Poláčka sv. 20), Praha 2001.
- Poláček, K.: *Židovské anekdoty*. Nakladatelství Kruh, Hradec Králové 1967.

Sekundární literatura:

- Buriánek, F.: *Česká literatura od 90. let XIX. století do roku 1945*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957.
- Černý, V.: *Paměti*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1982.
- Gilk, E.: *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka*. Albert, Boskovice 2005.
- Hájková, A.: *Komika jako nástroj kritiky maloměšťáctví v díle Karla Poláčka*. Československá akademie věd, Praha 1985.
- Hájková, A.: *Nejen o humoru*. Československý spisovatel, Praha 1984.
- Hájková, A.: *Knížka o Karlu Poláčkovi*. Academia, Praha 1999.
- Kunc, J.: *Slovník českých spisovatelů beletristů 1945-1956*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957.
- Menclová, V., Vaněk, V. a kol.: *Slovník českých spisovatelů*. Libri, Praha 2005.
- Mědílek, B.: *Bibliografie Karla Poláčka*. Nakladatelství Franze Kafky (Spisy Karla Poláčka, sv. 21), Praha 1997.
- *O Karlu Poláčkovi a o jiných*, ed. Jaroslav Kolár. Albert, Boskovice 1995.
- *Pátečníci a Karel Poláček*, ed. Pavel Janáček. Albert, Boskovice 2001.
- Pilz, J.: *Národní 9*. Československý spisovatel, Praha 1969.

- *Ptáci vítají jitro zpěvem, poddůstojníci řvaním*, ed. Jan Lopatka. Klub Obratník, Praha – Rychnov nad Kněžnou 1992.
- Svobodová, H.: *Karel Poláček nezemřel*. Albert, Boskovice 2000.
- *100 let Karla Poláčka*, ed. Jan Tydlitát. Městský úřad, Rychnov nad Kněžnou 1992.